

HEYVANDARLIQDA YAŞIL YEM KONVEYERİ YARATMAĞIN İQTİSADİ SƏMƏRƏLİLİYİ

Z.A.MƏMMƏDOV, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi
Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutu

Respublikamızda aqrar islahatların birinci mərhələsi başa çatdırıldıqdan sonra keçmiş kolxoz və sovxozların islahatı nəticəsində təşəkkül tapmış fermer təsərrüfatları və digər torpaq mülkiyyətçilərinin gərgin əməyinin bəhrəsi olaraq son illərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı sahəsində dinamik inkişaf özünü göstərməkdədir. Heyvandarlıq sahəsində də xeyli uğurlar əldə edilmiş, həm iri buynuzlu və həm də qoyun və keçilərin sayı xeyli artmış, heyvandarlıq məhsulları istehsalı yüksəlmişdir. Ancaq heyvandarlıqda yemləmənin düzgün təşkil edilməməsi, balanslaşdırılmış yem rasionlarının hazırlanmaması heyvandarlıq məhsulları istehsalının daha da artırılması, keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması dinamikasının nisbətən zəifləməsinə gətirib çıxaran əsas amillərdən biridir. Ənənəvi olaraq heyvanların yay otlaqlarında saxlanması isə torpaqların eroziyası və qiymətli yabanı bitki biomüxtəlifliyinin məhv edilməsi ilə nəticələnir. Təbiətdə gedən bu proseslər isə bərpa olunmayan və ya çətin bərpa olunan proseslərdəndir.

Südlük maldarlıqda heyvanların süd məhsuldarlığının artırılması və istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması vacib bir problem kimi bir sıra bioloji, texnoloji və təsərrüfat xarakterli məsələlərin, o cümlədən sağlam heyvanların bəslənməsi üçün onların il boyu balanslaşdırılmış yemlərlə, xüsusən yaşıl yem konveyerləri yaratmaqla qidalandırılmasını tələb edir. Bu zaman yerli torpaq-iqlim şəraitinin və bəslənilən heyvanların özlərinin bioloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması əsas amillərdəndir. Heyvandarlıqla məşğul olan fermerlər daha çox iqtisadi səmərə əldə etmək üçün bol və keyfiyyətli yem bazasının yaradılmasının mahiyyətinə əsasən diqqət yetirmirlər. Bunu fermerlərin üzləşdikləri maliyyə çətinlikləri ilə də izah etmək olar. Ancaq elmi-tədqiqat Əkinçilik İnstitutunun Tərtər bölgə təcrübə stansiyası və Bərdə rayonunun Mollagüllülər kəndi ərazisində yerləşən "Ziya" kəndli-fermer təsərrüfatı şəraitində suvarılan torpaqlar da il boyu etibarlı yaşıl yem konveyerinin yaradılması sahəsində apardığımız tədqiqat işləri fermerlərin yaşıl yem konveyerinin yaradılması sahəsində bilik və vərdislərinin az olduğunu, onun ilk növbədə iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirə bilmədiklərini müəyyənləşdirdi. Müşahidələr göstərdi ki, heyvandarlıqla məşğul olan qabaqcıl fermerlər belə, heyvandarlığın yem bazasının möhkəmləndirilməsinin etibarlı təminatına nail olmaq baxımından yaşıl yem konveyeri yaratmaq məqsədilə ancaq ənənəvi becərilən və mövsümi məhsul istehsalı kimi səciyyələndirilən arpa bitkisindən istifadə edirlər. Fermerlər tərəfindən bu məqsədlə toxum kimi istifadə edilən dən isə bazarlardan tədarük edildiyindən cücrəmə faizi aşağı, toxumla keçən müxtəlif xəstəliklərlə sirayətlənmiş olur və təmizlənərək toxum kondi-siyasına çatdırılmadığından sahələrdə seyrəklik əmələ gəlir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq yaşıl yem konveyerinin etibarlılığının və istehsal olunan məhsulun keyfiyyət göstəricilərinin balanslaşdırılmasına nail olmaq məqsədilə konveyerin yaradılmasında aopa bitkisi və onun sortları ilə yanaşı tritikale, payızlıq gülül, vələmir və qarğıdalı bitkisinin sortları da tədqiqata cəlb edildi. Öyrənilən texnologiyanın sxeminə və metodikasına uyğun olaraq bitkilər daha tez yaşıl kütlə formalaşdırən sortlardan daha gec yaşıl kütlə formalaşdırən sortlara doğru yerləşdirilmişdir. Burada əsas məqsəd heyvanların tez yaşıl kütlə verən sortlar becərilən sahədən nisbətən gec kütlə verən sortlara doğru otardılması və sonradan regenerasiya hesabına bitkilərdə yenidən toplanan yaşıl kütlə hesabına heyvanların bəslənməsi, yəni tarlanın bu qaydada növbələşdirilməsi prinsipini həyata keçirməklə onları daha uzun müddətə keyfiyyətli yaşıl yemlə təmin etməkdən ibarət olmuşdur. Belə rotasiya üzrə bəslənilən heyvanların yem balansını üçün keyfiyyətli yaşıl yem çatışmazlığı hiss olunan qış aylarında kifayət qədər yemlə təmin olunmuş olurlar. Heyvanlar yüksək qidalılıqlı yaşıl yem çatışmazlığı ilə ikinci dəfə isti yay aylarında üzləşdiyi müşahidələrdən məlumdur. İlin bu dövründə havaların çox isti və yağıntısız keçməsi suvarılmayan təbii otlaq sahələrində yaşıl yem kütləsinin əmələ gəlməsi ehtimalını sıfıra endirir. Suvarma bölgələrində heyvanlar ən yaxşı halda kövsənlik sahəsində bəslənilirlər. Odur ki, konveyerə qarğıdalı bitkisinin daxil edilməsi isti yay aylarında heyvanların yaşıl yemlə etibarlı şəkildə təmin edilməsinə zəmanət verir.

Tədqiqat işlərində əldə edilən nəticələr və onun iqtisadi səmərəliliyi fermerin tətbiq etdiyi texnoloji paketdən əldə etdiyi nəticələrlə müqayisə edilmişdir.

Sınaq üçün götürülmüş bitkilər ən müxtəlif varinatlarda: təmiz səpin keçirilməklə, qarışıq səpinlərdə payızlıq gülül bitkisi ilə, payızlıq gülül və arpa ilə, payızlıq gülül və vələmir, həmçinin bu bitkilərin birgə qarışıq səpinlərinin keçirilməsi variantlarında da təcrübələr qoyulmuşdur. Təcrübələrin dəqiqliyinin göstəricisi kimi, onun konkret torpaq-iqlim şəraitində, fermer təsərrüfatında aparılmasını göstərmək olar. Tədqiqatın nəticələri göstərdi ki, əgər təbii otlaq sahəsinin hər hektarından orta hesabla (hər uçot sahəsindən təxminən 20 dəfə nümunə dərzləri götürməklə orta göstərici hesablanmışdır) 14 t, xəsillik arpa sahəsindən 35 t, arpanın payızlıq gülül ilə qarışıq səpini aparılmış sahədən 49 t, arpa və vələmirin qarışıq səpinlərindən 56 t, bu bitkilərin üçünün qarışıq səpinlərindən isə 88 t yaşıl kütlə istehsal etmək mümkündür. Belə qanunauyğunluq tritikale bitkisinin Samur və Kəpəz sortları ilə aparılmış səpinlərdə də saxlanılmışdır. Təbii otlaq sahələrində qış (dekabr, yanvar, fevral) aylarında yaşıl kütlə olmadığı halda təcrübə variantlarında 35-62 t/ha kütlə formalaşdığı müəyyən edildi. Ən yüksək yaşıl kütlə çıxımı isə may-iyun aylarında müşahidə edilmişdir.

Aparılmış işlərin nəticələrinin iqtisadi təhlili göstərdi ki, heyvandarlıqda yaşıl yem konveyerinin yaradılması yem istehsalı prosesində və heyvandarlıq sahəsinin rentabelli işləməsində iqtisadi cəhətdən çox səmərəli bir təsərrüfat prosesidir.

Hazır texnoloji paketin tətbiqi nəticəsində hər hektardan yaşıl yem istehsalının qabaqcıl fermerlərin tətbiq etdiyi praktikadan əldə edilən 39,5 tondan artıraraq 73,2 tona çatdırmaq mümkündür. Bu zaman yaşıl yem konveyeri yaradılmış hər hektar sahəyə təxminən 310 manat vəsait sərf olunur. İqtisadi təhlillər göstərir ki, bu zaman hər bir ton yaşıl yemin maya dəyəri 4,2 manata başa gəlməklə hər hektardan 569,7 manat həcmində mənfəət götürmək mümkündür ki, nəticədə görülməli işlərin rentabellik səviyyəsi 184,1%-ə qədər yüksəlir.

Əldə edilmiş nəticələrin rayonun qabaqcıl fermer təsərrüfatlarında tətbiq edilən texnologiya əsasında alınmış nəticələrlə müqayisə etdikdə məlum olmuşdur ki, bölgə fermerləri kondisiyasız, bazardan alınmış dənə xəsillik arpa səpinləri becərdiklərindən toxum materialına az vəsait sərf etdikləri kimi az da məhsul əldə edirlər.

Əgər tədqiqat işlərinə toxum tədarükünə təcrübədə biz hər hektara 78,3 manat vəsait xərcləməklə hər hektardan 73,2 ton yüksək keyfiyyətli yaşıl yem kütləsi əldə edirik, fermerin təcrübəsində toxum üçün hər hektara cəmi

3,3 manat vəsait xərclənir. Bunun nəticəsində hər hektarında 39,6 t yaşıl kütlə istehsalını təmin etmək mümkün olur ki, nəticədə təsərrüfatın rentabellik səviyyəsi 97,2%-ə düşür.

Buna paralel olaraq məhsulun maya dəyəri yüksəlir, mənfəət isə müvafiq olaraq azalır. Deməli, fermerlər heyvandarlığın yem bazasını daha da möhkəmləndirmək məqsədilə daha çox keyfiyyətli, ən əsası heyvanları bütün il boyu etibarlı şəkildə təmin edən yaşıl yem məhsulu istehsalı etmələri vacib bir şərtədir və bunun üçün isə onlar sortların seçilməsində xüsusilə diqqətli olmalı və toxum tədarük edərkən yüksək kondisiyalı toxum əldə etməyə çalışmalıdırlar. Aqrotexniki tədbirlər vaxtında yerinə yetirilməli və elmi nəticələrə əsaslanmalıdır.

Təcrübələrin nəticələri göstərir ki, yüksək və keyfiyyətli yaşıl yem istehsalını təmin edən yem bitkilərinin və onların sortlarının konkret torpaq-iqlim bölgəsində seçilməsi, bu sortların onların qarışıq səpinlərdə yerlərinin müəyyən edilməsi, konveyerin etibarlılığının təmin edilməsi hesabına heyvandarlıq məhsulları istehsalını artırmaq, onun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, həmçinin bəslənən heyvanları gümrə saxlamaqla fermerlərin gəlirlərinin artırılması, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və yoxsulluğun azaldılması baxımından onların təsərrüfatlarının rentabelli işləməsinə elmi köməklikdir.

TƏRƏVƏZ VƏ BOSTAN BİTKİLƏRİNİN RAYONLAŞMIŞ SORTLARI, ONLARIN TOXUMÇULUĞUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ QARŞIDA DURAN VƏZİFƏLƏR

Ə.H.BABAYEV, kənd təsərrüfatı elmləri doktoru
Azərbaycan ET Tərəvəzçilik İnstitutu

Müasir dünyanın qloballaşma şəraitində, ölkələrdə kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf aspektlərinə aid müxtəlif konsepsiyalar, proqramlar və idarəetmə metodları işlənib hazırlanmaqda davam edir. Hazırda dünyada kənd təsərrüfatında genetik ehtiyatların istifadəsi və saxlanması aid onlarla beynəlxalq təşkilatlar (FAO, CSD, İSTA, UPOV, İFAD, İPGRİ, İUCN, RGRFA, WIEWS və sair) fəaliyyət göstərir ki, bunların da əsas məqsədi ölkələrdə mövcud bitki genofondlarının ex-situ, cryo, in-vitro, in-situ və sair üsullarla qorunub saxlanması, onlardan uzun müddət istifadə edilməsidir və bu haqda Qlobal Fəaliyyət Planı da təsdiq edilmişdir. Son vaxtlar ölkəmizin "Bitki sortlarının hüquqi mühafizəsi haqqında" sazişə (UPOV) qoşulması da təqdirəlayiqdir. Bundan əlavə 1996 və 1997-ci illərdə ölkədə "Seleksiya nailiyyətləri" və "Toxumçuluq haqqında" Qanunlar da qəbul edilmişdir. Lakin, bütün bunlara baxmayaraq tərəvəz, bostan və kartof bitkilərinin yerli sortlarının təsərrüfatlarda yayılmasında, onların toxumçuluq işinin təşkilində vəziyyət yaxşılaşmır. Bunun səbəbləri nədir və bu vəziyyətdən necə çıxmaq olar?

Rayonlaşmış sortların növ tərkibinə nəzər salmaq.

Tərəvəz və bostan bitkiləri sortlarının rayonlaşdırılmasında əsas məqsəd az məhsuldar, cırılmiş sortları, daha məhsuldar, müasir tələblərə uyğun, təsərrüfat əlamətləri və bioloji xüsusiyyətləri daha üstün olan yeni sortlarla əvəz etməkdən ibarətdir. Hazırda respublikada 27 tərəvəz və bostan bitki növləri üzrə 94 sort və hibrid rayonlaşdırılmışdır. Rayonlaşma üzrə məlumatların təhlilindən aydın olur ki, son illərdə bəzi tərəvəz və bostan bitki növləri (açıq və örtülü sahə üçün xiyar, ağbaş kələm, baş soğan, yerkökü, göyərtili tərəvəzləri, gül kələm, qarpız, yemiş və sair) üzrə rayonlaşmaya təqdim edilmiş yerli sortların sayı ilbəil azalır, digərlərinin isə nisbətən sabit qalır. Buna səbəb seleksiya və toxumçuluq sahəsində mövcud olan çoxsaylı problemlərdir ki, onlar istər tərəvəz və bostan bitkilərinin müasir səviyyəli sort və hibridlərinin yaradılmasına, istərsə də onların ilkin və sort toxumçuluğunun təşkilinə ciddi maneələr törədir. Ölkədə "Seleksiya nailiyyətləri" (1996) və "Toxumçuluq haqqında" (1997) Qanunlarının fəaliyyət göstərməməsi də seleksiya nailiyyətlərinin yaradılması, qorunub saxlanması, tətbiqi və to-